

10. Morushko, O.O., 'Vidzova velykogo knjazja Mykoly Mykolajovycha do poljakiv i i'i' vijs'kovo-politychnyj rezonans (Records of the Grand Duke Nikolai Nikolayevich to the Poles and its military-political resonance)'. [online] Dostupno: http://vlp.com.ua/files/08_7.pdf

11. Polishhuk, Ju.M., 2012. 'Nacional'ni menshyny Pravoberezhzhja Ukraïny ukonteksti etnichnoi' polityky Rosijs'koi' imperii' (kinec' XVIII – pochatok XX st.) (National Minorities of the Right Bank of Ukraine in the context of the ethnic policy of the Russian Empire (the end of the XVIII – the beginning of the twentieth century))', K., 432 s.

12. Franko, IJa., 1985. 'Zibrannja tvoriv u 50–y tomah (Collected works in 50 volumes)', K., t.46, ch.1, s.28–41. [online] Dostupno: <http://www.i-franko.name/uk/History/ZhytjaIvanaFedorovycha/Uprising1830.html>

13. Bazyłow, L., 1984. 'Polacyw Petersburgu', Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 473 s.

14. Beauvois, D., 2005. 'Trójkat ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914', Lublin, 793 s.

15. Caban, W., 1999/2000. 'Pobór rekruta z Królestwa Polskiego do armii carskiej po upadku powstania styczniowego', *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Vol. LIV/LV*, s.65–73.

16. Ciechanowicz, J., 1996. 'Twórcy cudzego światła', Toronto; Wilno, 199 s.

17. Głębocki, H., 2006. 'Irredenta polska a «kresy» Imperium. Powstanie styczniowe (1863–1864) a ewolucja polityki Imperium Rosyjskiego wobec jego zachodnich «okrain»', *Rosja i Europa Wschodnia: «imperologia» stosowana [red. A. Nowak]*, Kraków, s.306–363.

18. Jaśkiewicz, L., 2001. 'Carat i sprawy polskie na przełomie XIX i XX wieku', Pultusk, 218 s.

19. Kaczyńska, E., 1989. 'Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914', Warszawa, 588 s.

20. Nowak, A., 1998. 'Polacy, Rosjanie i Biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku', Kraków.

21. Nowiński, F., 1995. 'Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym', Gdańsk, 433 s.

22. Rodkiewicz, W., 1998. 'Russian nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)', Lublin, 295 s.

23. Tuszyńska, A., 1999. 'W oczach Polaków. Polacy i Rosjanie. Życie codzienne w Warszawie w latach 1865–1905', *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX w. / Pod. red. J. Maciejewskiego*, Łódź, s.119–133.

24. Wiech, S., 2002. 'Społeczeństwo Królestwa Polskiego w oczach carskiej policji politycznej (1866–1896)', Kielce, 439 s.

25. Zasztowt, L., 1997. 'Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej', Warszawa, 456 s.

Lushchay V. I., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Ethnology and Local History, Faculty of Historical Education, National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), inagy@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8629-8335>

Formation of the Russian imperial national policy towards the Poles

The article is devoted to the study of the formation of the Russian imperial national policy towards the Poles, in particular, the ethnic policy of the Russian Empire. It was discovered that the outline of the principles of the ethnic policy of Russia towards the Polish people took place at the end of the eighteenth century, after the separation of the Commonwealth. The isolation of the Poles into a separate ethnic group among the enslaved peoples resulted in a biased and politically motivated attitude of the Russian Empire to the Poles, further exacerbated by the Russian campaign of Napoleon and the participation of Polish soldiers in it. The ethnic policy of Russia – an aggressive, unifying, assimilational, and Russificationist, in essence, was characterized by intensified repressions, severe punishments, systemic harassment and constraints. Events of the early twentieth century in Poland, the failure of the traditional imperial policy of Russia, aimed at the institutional, legal, territorial, and national-cultural unification of the Poles.

Keywords: national politics, ethnic policy, Poles, Poland, Russian empire, repressions, oppression, Russification, assimilation, unification, rebellion, independence.

УДК 279.3

Юшкевич В. В.,

кандидат історичних наук, докторант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), volodymyr_yushkevych@ukr.net, Orcid identifier 0000-0001-6338-8557

Визначення місця оптимального розміщення європейських біженців у проєктах американських вчених наприкінці 1930–х років

Досліджено аналітичну роботу американських географів та економістів здійсненої у 1938 р. Після проголошення Президентом США Ф. Рузвельтом ініціатив зі створення міжнародних (Міжурядовий комітет з питань біженців) та американських (Президентський дорадчий комітет з питань політичних біженців) інституцій для запобігання потенційній демографічній кризі у Європі американською адміністрацією вживалися різні заходи. Серед них можна виділити аналітичне планування і прогнозування. Так, вже у другій половині 1938 р. американськими науковцями на замовлення Білого Дому розглядалися питання порівняння поселенського потенціалу малозаселених територій «третього світу» для розміщення там мігрантів єврейського походження. Фахівцями аналізувався весь спектр природно-кліматичних та соціально-економічних умов того чи іншого регіону, при цьому неодмінно враховувався стан транспортної логістики, політичні перспективи та економічна доцільність реалізації кожного зі знайдених варіантів.

Ключові слова: президентське доручення, політичні біженці, Франклін Рузвельт, політична географія, порівняльний аналіз території, державний борг, США, Євіанська конференція.

Реваншистські настрої нового німецького керівництва на чолі з А. Гітлером ставили під загрозу створену після Першої світової війни систему колективної безпеки та світового порядку. Неприховане прагнення до перегляду кордонів та повернення втраченої німецької могутності за рахунок сусідів у разі подальшого потурання з боку великих європейських держав несло у собі загрозу розв'язання нового великого військового конфлікту. Після успішного здійснення нацистським диктатором Аншлюсу Президент США Ф. Рузвельт звернувся до європейських та латиноамериканських глав держав з пропозицією повернути на порядок денний питання допомоги європейським політичним біженцям. Ідейний натхненник скликання Євіанської конференції та створення Міжурядового комітету з питань біженців поставив перед американськими аналітиками завдання пропрацювати усі можливі варіанти розміщення європейських біженців, кількість яких могла різко зрости у разі силового сценарію розвитку подій у Старому світі.

Один з таких проєктів розробив К. МакГваер, який запропонував створити на території трьох європейських південноамериканських колоній державу біженців з перехідною адміністрацією. Одна з копій проєкту МакГваера потрапила до міністра фінансів Г. Моргентау, який в свою чергу вже 16 листопада 1938 р. під час телефонної розмови з Президентом Рузвельтом ознайомив того із загальним змістом пропозиції [2, р. 33]. Вислухавши ідеї американського активіста, лідер країни, однак зауважив наявність суттєвих проблем з акліматизацією не давала можливості розглядати пропозиції МакГваера у якості пріоритетних. Зокрема, Ф. Рузвельт вказав, що для подолання лихоманки євреям знадобиться багато часу (від 25 до 50 років). Тому, зі свого боку, запропонував інший варіант – Камерун, який на той час належав Франції. Щодо колишньої німецької колонії, на думку Рузвельта, також можна

було б застосувати «схему МакГваера» (території в обмін на списання боргів). Перевагою «камерунського варіанту» була малозаселеність території та сприятливий клімат, що не потребував довготривалої адаптації для переселенців. Далі лідер Сполучених Штатів зазначив, що португальські володіння (Сан-Томе і Принсіпі), розташовані поруч з Камеруном також можна було б включити до проекту. Також було запропоновано дати доручення комусь з американських географів з метою створення аналітичної оцінки поселенських можливостей усіх британських та французьких залежних територій [2, р. 34].

Надзвичайно принциповим моментом у розмові Рузвельта зі своїм міністром стало акцентування на тому, що американська допомога політичним біженцям здійснюється за критеріями (релігійної) дискримінації у власній країні, а «не тільки для євреїв» [2, р. 35].

Реальним механізмом успішного пошуку нової Батьківщини для європейських політичних біженців була можливість використання теми зовнішнього європейського боргу для запобігання гуманітарній катастрофі, що наближалася. Найскладнішим елементом у реалізації поставлених завдань Кабінет Рузвельта вбачав у пошуку території. Найбагатшою країною світу з не використовуваними корисними копалинами (природними ресурсами) було названо Туреччину. Відзначалася наявність значних покладів міді, нафти, вугілля, які можна видобувати відкритим, а не шахтним способом. Саме за таким взірцем американські аналітики мали опрацювати питання віднайдення оптимального притулку для подальшого здійснення переговорів з британським та французьким урядами. Ф. Рузвельт разом з Моргентау – молодшим оцінили сумарну вартість операції, тобто поріг списання європейських боргових зобов'язань, в 500 мільйонів \$.

Новий проект став відомим після «Телеграми Боумана» від 20 листопада 1938 р., в якій той надіслав копію Доповіді МакБрайда щодо потенціальних можливостей створення сільськогосподарських колоній в країнах Центральної Америки [5, р. 68]. Джордж МакКатчен МакБрайд – завідувач кафедри географії Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі. Доповідь було підготовано після консультації з колегами – фахівцем з політичних наук Расселом Фітцгіббоном та істориком Роналдом Денісом Хассі, які перед тим провели декілька місяців у Латинській Америці.

Лейтмотивом каліфорнійських суспільників була рекомендація Коста-Ріки у якості найбільш оптимального варіанту для надання політичним біженцям притулку вже найближчим часом. На думку вчених, згадана центральноамериканська країна могла прийняти декілька десятитисячних груп. Вагомою перевагою вбачався демократичний політичний режим та лояльне ставлення до мігрантів. Не менш важливим чинником вказувалося домінування білого європейського населення. Серед можливих ареалів розселення потенційних колоністів називалися центральна долина Месета, півострів Нікоя, верхів'я ріки Сан-Карлос, гори Кордильєра-де-Таламанка. Відзначався експортний потенціал місцевої агропродукції (бобові, фрукти, кава) [5, р. 71–72].

Територія Гондурасу видавалися вченим придатною для «піонерських поселень», куди за умови подальшого

розвитку залізничної та автодорожньої мережі можна відправити декілька великих десятитисячних груп. Вагомою перевагою країни була наявність мінімальних покладів дорогоцінних металів – золота і срібла. Лише за умови значного розвитку транспортної інфраструктури науковець відзначав перспективність високої рентабельності деревообробної галузі та зернового господарства. Головним гальмом для тваринництва залишалися паразити (кліщі). Ставлення місцевого уряду до проблем міграції аналітикам залишилося незрозумілим [1, р. 19–20].

Також каліфорнійськими вченими відзначалися перспективи двох гватемальських регіонів – гір Альта Вера Паз та району тихоокеанського узбережжя країни. Перший з них мав сприятливий клімат, родючі землі, достатню кількість опадів. До позитивів віднесли активне будівництво доріг, яких все ще надзвичайно бракувало. Так існувало винятково залізничне та річкове сполучення з карибським портом Лівінгстон. Інший регіон розташовувався на заході країни (території в районі міста Коатепеке) поряд з банановими плантаціями американської компанії United Fruit. Осушені вулканічні ґрунти, достатня кількість вологи сприяли тваринництву, вирощуванню цукрової тростини, бобів, кукурудзи, тропічних і субтропічних фруктів. Великою проблемою, що значно знижувала поселенську привабливість регіону ставало поширення малярії. При цьому, вагомою перевагою району була наявність шосейних та залізничних доріг, що зв'язували край з тихоокеанськими портами Окос і Чамперіко [5, р. 73].

Інший гватемальський регіон Ель-Петен, густозаселений індіанцями майя, міг бути придатним для прийому біженців лише за умови початку активної боротьби з викорінення «болотяної лихоманки». Два пропонувані регіони приваблювали іноземців. Сильними були позиції німецьких, британських та американських фермерів. З одного боку, це свідчило про те, що гватемальський уряд надавав значні переваги іноземним колоністам та сприяв їх міграції, що було непоганим чинником при вирішенні проблеми біженців. З іншого боку, їх поява, за очікуваннями МакБрайда, могла викликати невдоволення землевласників європейського походження. Тому науковець радив розпорозити біженців серед двох аналізованих регіонів, аніж створювати там окремі компактні поселення [1, р. 20].

Аналізуючи Панаму, МакБрайд вказував, що тихоокеанське узбережжя від каналу і до кордону з Коста-Рікою придатне для розміщення декількох десятитисячних груп. Також для цієї мети придатні ізольовані долини з горах Чірікі. Відзначалася малозаселеність прибережних рівнин, а передгір'я називалися економічно нерозвиненими. Клімат досить сухий для здорового життя, з іншого боку опадів вистачало ведення для скотарства, землеробства та вирощування фруктів. Привабливим вбачався відносно легкий доступ до портів, дороги прокладені від каналу і до міста Давид на заході [5, р. 75].

На території Британського Гондурасу (Белізу) біженців можна було б розмістити у гірських долинах на півдні країни. Поява додаткового білого населення мала б слугувати чинником зміцнення впливу метрополії в регіоні [5, р. 74].

На думку вченого, Сальвадор був цілком непридатним для розміщення хоч якогось числа іноземних

переселенців, що зумовлювалося перш за все великою густиною розміщення місцевого населення [1, р. 22].

Загальні рекомендації МакБрайда зводилися до того, що оскільки вологі низини не підходять через потенційні проблеми зі здоров'ям, найкраще бачився варіант, коли б кожна з країн прийняла в себе певну пропорційно незначну кількість біженців, яких можна задіяти у розвитку промислових підприємств чи субтропічному садівництві [5, р. 75].

Також на замовлення Президента Рузвельта географ Ісає Бовмен створив мапи різних куточків світу, які можна розглядати у якості потенційних місць розселення європейських політичних біженців [3, р. 46]. До кожної з них містилося пояснення стосовно придатності тієї чи іншої території для життя, залежно від висоти її розташування над рівнем моря. Так, на висоті 2–3 тисячі футів мали б даватися ознаки труднощі тропічного клімату. В таких умовах потенційним колоністам необхідно було б освоїти специфічну техніку ведення сільського господарства, що могло викликати ускладнення в європейців. На висоті понад 3000 футів кліматичні умови були кращими, можна займатися садівництвом, розвивати натуральне господарство. Вище 8000 футів могли починатися проблеми зі здоров'ям. Науковець вказував, що високогірні умови сприяють розвитку легеневих та серцевих захворювань. Такі висоти можуть бути придатними для життя молоді, а для осіб у віці понад 50 років вони вважалися екстремальними.

На відміну від свого колеги, І. Бовмен зазначив, що на території північної частини Південної Америки немає місця, яке б відповідало заявленним американським керівництвом критеріям щодо пошуку місця для розселення європейських біженців.

Гвіанське нагір'я – груба та болотиста місцевість, що ускладнювало будівництво доріг, достатньо віддалена від водних артерій та заселена величезною кількістю комах. Реальність господарського освоєння регіону географ порівнював із «будівництвом міста на Південному полюсі». Район рівнин Оріноко, розташований біля західного кордону Венесуели, потребував значних капіталовкладень для здійснення іригаційних робіт. Перспективним є товарне аграрне виробництво, орієнтоване на експорт, проте його ведення ускладнювалось пошуком зовнішніх ринків та відсутністю транспортної інфраструктури. Вчений вважав, що за умови знайдення потрібної місцевості, тут можна розмістити до 100 000 поселенців. Але, щоб їх туди довести ще треба було збудувати залізницю, проте на той час там «не існувало можливості забезпечити задовільні умови життя» [3, р. 47].

При вивченні науковцем потенціалу Гірської Колумбії вдалося з'ясувати, що Колумбійське нагір'я мало розгалужену мережу місцевих доріг, які проте були безладно розкидані. Висоти коливалися від трьох до восьми тисяч футів. Гірська частина була заселеною і відселення місцевих мешканців не видавалося можливим. Це у свою чергу тягло б за собою невинновдано довготривале обстеження краю для пошуку гір і долин придатних для поселення від 500 до 5000 осіб [3, р. 47].

На думку МакБрайда та двох його колег, які провели в південноамериканських регіонах від 6 до 12

місяців, найкращими колонізаційними можливостями в Центральній Америці володіла Коста-Ріка. За очікуваннями каліфорнійських вчених, країна здатна прийняти від 50 000 до 100 000 осіб. Проте, Бовмен поставив під сумнів подібні очікування, враховуючи той факт, що загальне населення країни становило біля півмільйона мешканців (615 000 на 1938 р.). У свою чергу він вбачав підходящі землі на західних та відносно сухих схилах Кордільєр, тоді як східні схили гір покриті густими лісами, а прибережні долини – джунглями. Загалом, з точки зору здоров'я, товарного виробництва, транспортної інфраструктури та заселеності Коста-Ріка виглядала найпривабливішим варіантом у Латинській Америці [3, р. 47].

Г. Моргентау–молодший погодився з аргументами на користь цього варіанту після консультацій з представниками американського бізнесу. Президент найпотужнішої бананової компанії United Fruit Семюел Замюррей вважав, що для реалізації проекту знадобиться п'ять мільйонів доларів.

Також Бовмен проаналізував два можливих варіанти в Бразилії. На його переконання у штаті Сан-Паулу існувала стійка потреба у робочих руках на кавових плантаціях, а інвестиції в розвиток Північно-Східної частини країни (території штатів Ріу-Гранді-ду-Норті, Сеара та Параїба) здатні привабити не лише зовнішніх, а й внутрішніх мігрантів.

У Болівії місце, де можна потенційно розмістити до 50 тисяч біженців, розташовувалося між гірським кордоном країни та напівпустельною долиною Гран-Чако. Оскільки місцева влада гостро потребувала інвестицій, вони охоче могли б піти на створення відповідних поселень. Пропонований регіон розташовувався на широтах від 18 до 22 паралелі, де вже не було тропіків та помірні висоти над рівнем моря. Проте, на думку того ж Бовмена, на сучасному етапі більша частина Гран-Чако не була пристосована для переселення значної кількості людей. Зведення річкового порту на ріці Парагвай, що міг би полегшити ситуацію, не вбачалося реальним [3, р. 48].

У Парагваї, за оцінками вченого, потенційно можна було б розселити до 25 000 осіб, але впродовж тривалого часу, щонайменше впродовж десяти років. Це пов'язувалося перш за все з низьким культурним рівнем країни. Поселення могли бути створені на берегах ріки Парагвай, але Бовмен не радив розглядати цю країну за прийнятний варіант.

При визначенні поселенських можливостей Чилі, єдиним місцем, здатним прийняти іноземних мігрантів географом визначався південь країни. Мова йшла про історичний регіон Ла Фронтера, розташований в долині річок Біобіо й Тольтен, які нагадували Бовмену Мічиган або Огайо в часи господарського освоєння. Основою економічного життя краю мало стати змішане землеробство. Аналітик висловив сумніви, що чилійська влада надасть притулок більш ніж 10 000 осіб [3, р. 49].

Нариси плану для проблеми біженців від 23 листопада 1938 р. будувалися навколо реалізації трьох пунктів: негайне вивезення скитальців з Німеччини, підтримка та перепідготовка до завершення набуття нового постійного статусу, здійснення неперервного переселення за декількома напрямками водночас [6, р. 408]. Швидке виселення півмільйона осіб пропонувалося здійснити шляхом координації зусиль багатьох країн.

Легальним правовим механізмом вбачалося заповнення міграційної квоти на декілька років уперед та надання дозволу на в'їзд біженців за тимчасовими гостьовими візами.

За розрахунками автора плану, США в рахунок п'ятирічної квоти могли б прийняти 135 тисяч осіб і ще від ста до двохсот тисяч осіб на тимчасовій основі. В свою чергу, Велика Британія, Франція, Нідерланди, скандинавські країни, Радянський Союз та можливо британські домініони могли б розділити між собою від трьохсот тисяч до півмільйона біженців. Підтримка біженців мала здійснюватися у спеціально відведених громадах, де для них заздалегідь мали бути створені умови для самопомоги, реабілітації та підготовки до нового життя. Розміщати біженців пропонувалося в покинутих таборах Армії США або Цивільного корпусу охорони навколишнього середовища. Поселення мали управлятися спеціально створеною корпорацією з урядовими фінансуванням. Забезпечення одягом, їжею, притулком пропонувалося покласти на Федеральну корпорацію підвищеного статку [6, р. 408].

Втікачі з Німеччини з політичних та економічних мотивів мали бути ізольовані у спеціально створених поселеннях. Вони не позбавлялися права найматися на роботу та вільну транзакцію коштів до моменту одержання легального права перебування та унормування свого статусу в країні.

Здійснення неперервного переселення могло бути успішним за умови поступового розділення заздалегідь визначеної кількості осіб між країнами з врахуванням норм місцевого міграційного законодавства. Так, країни Латинської Америки практично завжди згоджувалися приймати іноземців, що могло б полегшити їх залежність перед європейськими кредиторами. Поселення для біженців, на думку автора плану, вже невдовзі могли б постати в Коста-Ріці, Британській Гвіані, Танганьїці, Кені, Північній Родезії, Мексиці, в азійській частині СРСР [6, р. 409]. Пропонувалося започаткувати практичну дослідницьку програму для вивчення поселенських можливостей того чи іншого регіону, щоб мігранти не потрапили до відсталого та нерозвинутої території.

Фінансування мало забезпечуватися за рахунок внесків американського уряду, приватних осіб та громадських організацій, залучати довгострокові позики з низькою процентною ставкою. Конгрес, за очікуванням проектанта, дав би згоду на створення урядової чи незалежної корпорації, відповідальної за виконання плану. У примітках зазначалося, що зрілий вік більшості «німецьких біженців» (понад п'ятдесят відсотків з них були старшими за 45 років) мав стати причиною адаптаційних та реабілітаційних ускладнень. Також непростим вбачалося подальше працевлаштування європейців. Так, біля 60% з них мали досвід в сфері торгівлі, чверть належали до робітничих або ремісничих професій, 4% працювали лікарями [6, р. 410–411].

Вказувалося, що вирішення перших проявів демографічної кризи в Центральній Європі ускладнювалося появою дискримінаційних норм у правовому полі деяких країн. Так, міграційне законодавство Франції ставало жорсткішим стосовно іноземців, в Південно-Африканському Союзі задекларували припинення прийому біженців, а влада Мексики запровадила «майже

нездоланні бар'єри для імміграції». Також автор плану не забув вказати про «підводні камені» амбітної програми допомоги біженцям, що могли виникнути у разі успішної реалізації описуваного проекту. Він не відкидав появи настроїв, що невдовзі могли посилитися в інших країнах, які за прикладом Німеччини, «несподівано» могли б забажати вирішити свої проблеми із «непотрібним населенням» за рахунок світової спільноти [6, р. 411].

В додатку містилися роздуми стосовно використання трудового потенціалу біженців для індустріалізації країн Латинської Америки. Це питання мало перебувати в компетенції вже окресленої раніше корпорації, яка б опікуватися політичними біженцями з Європи. Також рекомендувалося надавати позики під низький відсоток (на рівні 2,5% річних). В інтересах західних демократій було б стимулювання розвитку в регіоні таких галузей, які б мали витіснити німецький експорт як в Центральній та Південній Америці, так і в США. У першу чергу, мова йшла про видобуток стратегічних матеріалів, які американська економіка імпортувала з усіх куточків світу, що також би зменшувало американську залежність від віддалених джерел ресурсів. Вся експортована продукція, товари і послуги створених підприємств у рамках «мігрантського проекту» гарантовано мала закуповуватися США [6, р. 412]. Поява промислових підприємств поступово мало б зменшувати південноамериканську залежність від європейських виробників. Таке рішення, на думку економіста володіло низькою перевагою, аж до зростання взаємної торгівлі та посилення ролі США в кожній окремо взятій країні. На таких умовах, за його задумом, держави Латинської Америки мали б погодитися з встановленими квотами розселення в себе європейських біженців.

У окремому меморандумі Езеکیل зазначав, що першочерговим завданням американського уряду є пошук форм федеральної допомоги розвитку промислової співпраці з країнами Латинської Америки [4, р. 414]. Для цих цілей необхідно було закласти фінансування на рівні щонайменше півмільярда доларів. Кошти мали піти на заснування індустріальних підприємств як в США, так і в інших країнах Північної та Південної Америки.

Варто відзначити, що проекти другої половини 1938 р. одержали свій подальший розвиток в теоретичних і практичних розробках І. Бовмана [10; 11; 13]. Підсумовуючи напрацювання фахівців, наступного 1939 р. американський та британський уряди перейшли до предметного обговорення пропозицій та подальшої практичної реалізації деяких з них. Мова велася про початок компактного заселення біженцями відведених територій в Домініканській республіці [7], на Філіппінах [9] та в Британській Гвіані [8]. В американському суспільстві обговорювали можливість спрямування колонізаційного руху на Аляску [12].

Отже, адміністрація Ф. Рузвельта 1938 р. серйозно була стурбована долею європейських біженців та розуміла потенційні загрози гуманітарної катастрофи у разі подальшого потурання агресору з боку європейських держав. Американськими аналітиками на замовлення Білого Дому було здійснено значну роботу з вивчення поселенського потенціалу різних куточків світу. Дослідження географів та економістів США посіли окреме місце у розвитку наукових розробок з питань геополітики та політичної географії, а їх підсумки

та рекомендації слугували основою для здійснення американської та міжнародної гуманітарної політики в майбутньому.

Список використаних джерел

1. 'Bowman sends copy of McBride report on opportunities for agricultural colonies in Central America', November 21, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 152 (November 20 – November 24, 1938), p.18–22.
2. 'Constantine McGuire's question of settlement of war debt with Great Britain and France for the Guianas discussed by H.M.Jr and FDR', November 16, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 151 (November 15 – November 19, 1938), p.32–34.
3. 'Copy of Bowman's letter to FDR', November 21, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 152 (November 20 – November 24, 1938), p.46–49.
4. 'Ezekiel memorandum refugee problem', November 23, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 152 (November 20 – November 24, 1938), p.414–417.
5. 'H.M.Jr's letter to FDR concerning discussion with Bowman', November 21, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 152 (November 20 – November 24, 1938), p.68–85.
6. 'Outline of plan for refugee problem', November 23, 1938, *Morgenthau, H. Jr., Diaries (April 27, 1933 – July 27, 1945)*, Volume 152 (November 20 – November 24, 1938), p.408–412.
7. Barker, H.D., 1939. 'Report covering field investigations of settlement potentialities existent on selected lands in the Dominican Republic'. Washington: *Government Printing Office*, 58 p.
8. British Guiana Refugee Commission, United States Advisory committee on political refugees, 1939. 'Report of the British Guiana Refugee Commission to the Advisory Committee on Political Refugees appointed by the President of the United States of America', London: *H. M. Stationery off.*, 106 p.
9. Hargis, O.D., 1939. 'Report of the Mindanao Exploration Commission', New York: *Refugee Economic Corp.*, 72 p.
10. Smith, N., 1984. 'Political geographers of the past: Isaiah Bowman: Political geography and geopolitics', *Political Geography Quarterly*, Volume 3, Issue 1, p.69–76.
11. Smith, N., 2004. 'American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization', Oakland: *University of California Press*, 586 p.
12. U. S. Department of the interior, 1940. 'The Problem of Alaskan development', Washington: *United States Department of the Interior*, 61 p.
13. Wright JK., Carter, GF., 1959. 'Isaiah Bowman 1878–1950. A Biographical Memoir', Washington: *National Academy of Sciences*, 64 p.

Yushkevych V. V., postdoctoral program student at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries (Ukraine, Kyiv), volodymyr_yushkevych@ukr.net, Orcid identifier 0000-0001-6338-8557

Determination of places for optimal settlement of European refugees in the projects of American scholars at the end 1930's

The article is devoted to the study of analytical work of American geographers and economists carried out in 1938. Following the proclamation by the President of the United States of America F. Roosevelt initiatives to establish International (Intergovernmental Committee on Refugees) and American (Presidential Advisory Committee on Political Refugees) institutions to prevent potential demographic crisis in Europe, American administration took various measures. As of first priority was analytical planning and forecasting. In that matter, in the second half of 1938 American scientists and researchers were assigned by the White House to investigate a settlement potential of the «lesser occupied» territories in the countries of the Third world to accommodate migrants of Jewish origin there. The specialists analyzed the whole range of natural, climatic and socio-economic conditions of observed regions, taking into account an existing state of transport logistics, political perspectives and economic expediency of every suitable option.

Keywords: presidential mandate, political refugees, FDR, political geography, comparative analysis of the territory, public debt, USA, Evian conference.

* * *

УДК 94(430)«1547–1553»

Каріков С. А.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України (Україна, Харків), karikov.nuczu@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5121-4103

Вплив політики курфюрста Морица Саксонського на події «Князівської війни»

Розглянуто політичну діяльність курфюрста Морица Саксонського. Проаналізовано особливості політики Морица у зв'язку з подіями «Князівської війни» 1552 р. Встановлено, що дії Морица сприяли подальшому утвердженню курфюршества Саксонського як земельної держави раннього Нового часу.

Ключові слова: курфюрст Мориц Саксонський, «Князівська війна», конфесіоналізація, Реформація, курфюршество Саксонське.

Політична діяльність Морица Саксонського належить до важливих проблем історії Німеччини епохи Реформації. Її висвітлення пов'язане зі з'ясуванням сутності тривалої політичної боротьби між імператорською владою та територіальними правителями і її наслідків для подальшого розвитку німецьких територій. Окремі сторони політичної діяльності Морица було розглянуто у працях С. Ісслайба, К. Блашке, Г. Вартенберга, Й. Херрманна, С. Вінтера, Х. Рудольф, Ю. Івоніна. Однак на сучасному етапі розвитку історіографії зазначена проблема зберігає актуальність. На нашу думку, її подальшому розгляду сприяє звернення до парадигми лютеранської конфесіоналізації, що визначає вектор новітніх досліджень історії реформаційної доби. У зв'язку з цим заслуговує на увагу така складова політики Морица, як його діяльність напередодні, під час і по завершенні «Князівської війни» 1552 р. оскільки в цих подіях яскраво виявив себе конфесійно-політичний компонент. Саме їх розгляду присвячено нашу статтю.

Після поразки протестантів у Шмалькальденській війні 19 травня 1547 р. було підписано Віттенберзьку капітуляцію, яка зафіксувала передачу повноважень саксонського курфюрста від Йоганна Фрідріха Великодушного до Морица. Ернестинська лінія правлячої в Саксонії династії Веттінів була змінена альбертинською лінією. Більша частина земель Йоганна Фрідріха була передана під владу Морица [20, с. 83]. У володінні ернестинської лінії залишилися порівняно невеликі території, поділені між нащадками Йоганна Фрідріха на низку герцогств, мало впливових у політичному відношенні [15, с. 73]. 24 лютого 1548 р. на Аугсбурзькому рейхстазі імператор Карл V здійснив церемонію жалування Морицу курфюршеського титулу [18, с. 20].

Надана Р. Гроссом оцінка значущості наслідків Віттенберзької капітуляції як «фундаментальних змін у політичних та соціальних відносинах у середньонімецьких землях» [7, с. 120] ґрунтується на розгляді тих положень, які заклали основу подальшого розвитку курфюршества Саксонського як земельної держави раннього Нового часу. До них належали:

– об'єднання більшості Саксонії під владою єдиного правителя;

– відмова представників ернестинської лінії від претензій на володіння альбертинськими територіями.

Водночас, на думку Ю. С. Івоніна, хоча територіальні володіння Морица зросли, а сам він здобув титул